

**Lidia Ozimkowska
Jerzy Wojtatowicz**

ŚLADY JAKO ELEMENTY ANALIZY PRZEDPROJEKTOWEJ W OBIEKTACH ARCHITEKTURY KRAJOBRAZU

Słowa kluczowe: powiązania przyrodnicze, skala planistyczna, skala projektowa, architektura krajobrazu.

NATURAL AND CULTURAL TRACES AS FEASIBILITY ANALYSIS ELEMENTS IN LANDSCAPE ARCHITECTURE OBJECTS

Keywords: natural connections, planning scale, design scale, landscape architecture.

Wstęp

W architekturze krajobrazu, szczególnie w obiektach objętych ochroną, dla których prowadzone są zabiegi rewaloryzacyjne, ślady mają bardzo duże znaczenie. Niejednokrotnie są one jedynym pozostałym świadectwem dawnej świetności obiektu i jego przemian, dlatego też je odnajdujemy, identyfikujemy, a te, które są zgodne z przyjętymi współcześnie dla obiektu celami, staramy się zachować. W niniejszym artykule ślady rozumiane są jako elementy materialne i niematerialne dawnej całości, powstałe w wyniku minionych procesów i zjawisk, przekazujące informacje zachowane we fragmentach lub zarejestrowane na nośniku. Mogą one istnieć w rozważanym terenie lub poza nim. W przypadku parków i innych obiektów architektury krajobrazu¹ brakujące elementy i ślady ich występowania mogą być określone poprzez badania wykonywane zarówno w obrębie analizowanego terenu, jak i przez badanie analogicznych elementów znajdujących się niekiedy daleko poza rozpatrywanym terenem w tym także poprzez badanie źródeł archiwalnych.

Celem artykułu było podkreślenie roli śladów w badaniach terenowych z uwypukleniem aspektów przyrodniczych. Zasadnicze kwestie artykułu wykorzystane były w pracach przygotowawczych do szerszej dyskusji naukowców i artystów na temat „Element szczególnie w otoczeniu – ślady” podczas IV Międzynarodowej Konferencji Artystyczno-Naukowej Konferencji KRAJart 2017 w Zakopanem. Niniejszy artykuł omawia ogólnie problemy związane z tematyką identyfikacji i badania śladów w parkach i innych obiektach architektury krajobrazu. Treści niniejszego artykułu sporządzone zostały głównie na pod-

¹ Autorzy pod pojęciem obiektu architektury krajobrazu rozumieją obszar, którego główną funkcją jest wypoczynek.

stawie przeglądu wielu ewidencji zabytkowych założeń parkowych i ogrodowych Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Narodowej Instytucji Kultury (obecnie znajdujących się w Narodowym Instytucie Dziedzictwa) oraz opracowań własnych. Dokumentacje były analizowane pod kątem wykorzystania śladów do opracowań całościowych w skali mikro- do odtworzenia pojedynczego elementu parkowego, w skali mezo- do odtworzenia poszczególnych układów obiektu, w skali makro – do wyznaczenia dawnej i obecnej roli obiektu w krajobrazie.

1. Badanie śladów

Parki i inne obiekty architektury krajobrazu tworzone były głównie dla celów wypoczynkowych. Jednak zmiany podstawowych funkcji obiektu, jakie zachodziły w czasie zwykle powodowały niszczenie zarówno pojedynczych elementów tworzących cały obiekt, jak i nieodwracalne przeobrażenia w ich układzie przyrodniczym, programowym (np. Sikora, 2008) i kompozycyjnym (np. Stępa, 2006). Często zmiany wywoływały tak głębokie przeistoczenia, że parki podlegały transformacjom, o czym pisze między innymi Małgorzata Szafrąńska (2001). Niejednokrotnie zabytkowe ogrody podlegały przemianom w parki (zobacz np. Dymek 2011) lub w tereny zieleni² towarzyszącej obiektom publicznym a niekiedy ulegały całkowitej zagładzie. Przemiany, jakie zachodzą w parkach ukazują między innymi opisy ogrodów i parków Warszawy zamieszczone przez Różańską (2004). Pozostałe ślady są świadectwem dawnej treści, funkcji czy formy obiektu. Ponowne i dokładne określenie celu, jakiemu ma służyć badany obiekt historyczny jest wyjątkowo ważne, ponieważ bez niego nie można opracować projektu rewaloryzacji. Głównym celem w rewaloryzacji parku historycznego jest jak najwierniejsze przywracanie jego wartości jako obiektu stanowiącego dokument przeszłości.

Analizując prace projektowe parków i innych obiektów historycznych stwierdzono, że występują dwa kierunki działań. Pierwszy wynika z konieczności zachowania istniejących wartości przyrodniczych i kulturowych, drugi z realizacji obecnych celów zagospodarowania terenu. Z przeanalizowanego materiału wynika, że odnajdywanie śladów zarówno w terenie, jak i spuścizny niematerialnej jest szczególnie istotne w przypadku projektów rewaloryzacji zabytkowych założeń ogrodowych i ich adaptacji na potrzeby współczesne. Badania śladów przeprowadzane są w kilku fazach pracy dotyczących obiektu historycznego. Już na etapie określenia nowej funkcji badanego obiektu wielu autorów analizuje wszystkie dotychczasowo pełnione przez obiekt funkcje w różnych przedziałach czasowych (Wojtatowicz, Ozimkowska, 2016). Porównując ewidencje oraz analizując własne prace sprawdzano związki między sta-

² Tereny zieleni rozumiane są jako obszary o innej podstawowej funkcji niż wypoczynkowa.

nem zachowania obiektu (czy elementów oraz śladów materialnych i niematerialnych) a decyzjami odnośnie kierunków i sposobów ich rewaloryzacji. W trakcie prac porównawczych stwierdzono, że stan zarówno pierwotnych elementów oraz śladów tworzących obiekt, jak i jego późniejszych nawarstwień w wielu przypadkach jest znaczący przy podejmowaniu decyzji o sposobie użytkowania i funkcjonowania oraz zakresie działań konserwatorskich, w tym rewaloryzacyjnych i adaptacyjnych.

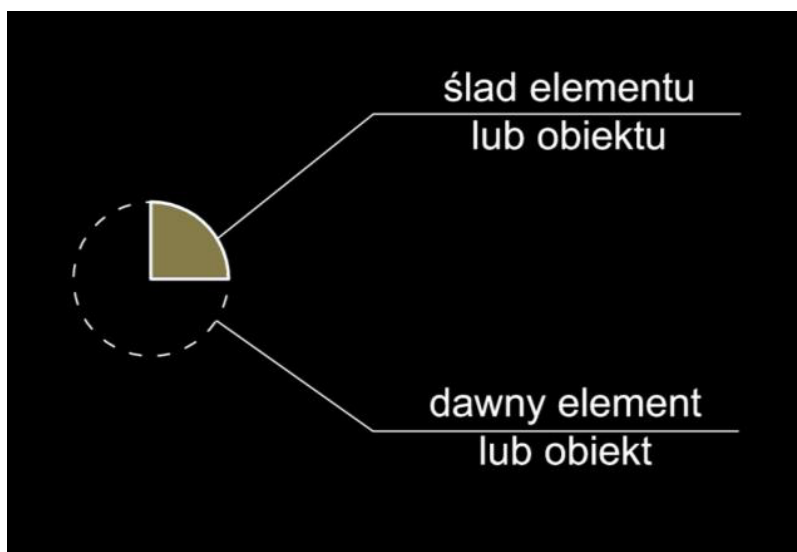
Badane były ślady elementów nieistniejących oraz elementy istniejące w różnych przedziałach czasowych funkcjonowania obiektu (w taki sposób autorzy prowadzili badania np. w parku „Villa Mindyk” i „Piekarty” Wojtатовicz, Ozimkowska, 2009, 2015) od pierwotnych do zachowanych w ostatnim okresie. Uzyskane wyniki świadczą o modyfikacji układów: kompozycyjnego, funkcjonalnego, programowego, przyrodniczego i innych.

Analizowano też oddziaływania sił przyrody i człowieka w odniesieniu do zmian zachodzących w czasie i w przestrzeni parku, ich zgodności ze stawianymi celami, dla których został utworzony obiekt oraz współczesnych potrzeb a także istnienie elementów i obiektów pod kątem zgodności z przepisami prawnymi chroniącymi przedmiot opracowania. Badano czy wyznaczony cel zapewnia zachowanie elementów i obiektów objętych ochroną prawną lub posiadających wysoką wartość kulturową i przyrodniczą. Z przeglądu dokumentacji parków³ wynika, że autorzy definiują rolę, jaką ma pełnić obiekt w przyszłości, po czym następuje etap prac przedprojektowych, w którym badanie elementów i śladów ma znaczenie dla późniejszych prac projektowych. Istniejące, ważne dla realizacji celu ślady, rzutują w dużym stopniu na zakres i metody prac przedprojektowych, sam projekt oraz kształtowanie obiektu.

Analizy rozpatrywano w poniżej opisanych skalach mikro-, mezo- i makro. Na modelach (zobacz rysunki 1, 2, 3, 4), przedstawiono odniesienie elementu lub obiektu do otoczenia oraz kierunku przepływu informacji o śladzie, dawnym elemencie, obiekcie lub otoczeniu, a skala działań zależna jest od tego czy element lub obiekt i ich ślady uznane są za składową parku czy element lub obiekt uznany jest za park.

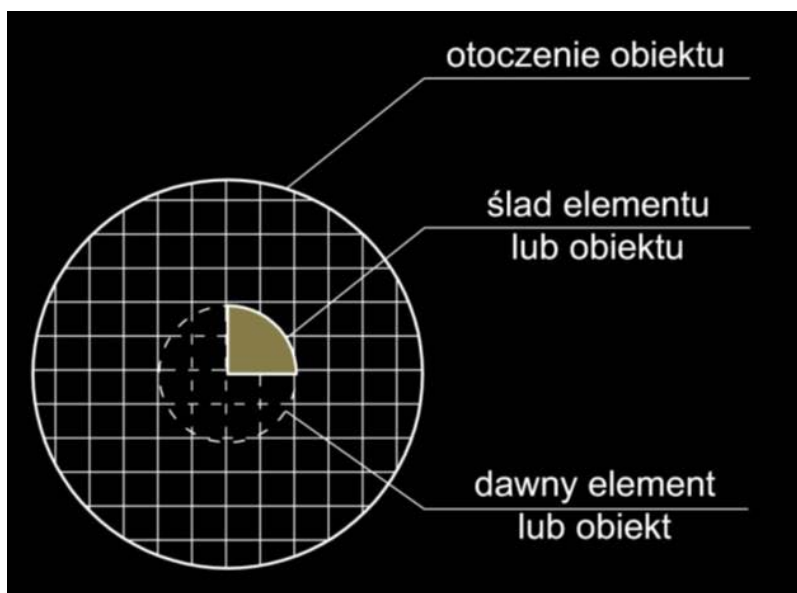
³ Ewidencje zabytkowych założeń parkowych i ogrodowych w zasobach Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.

Rysunek 1. Model przedstawiający odniesienie dawnego elementu lub obiektu do śladu.

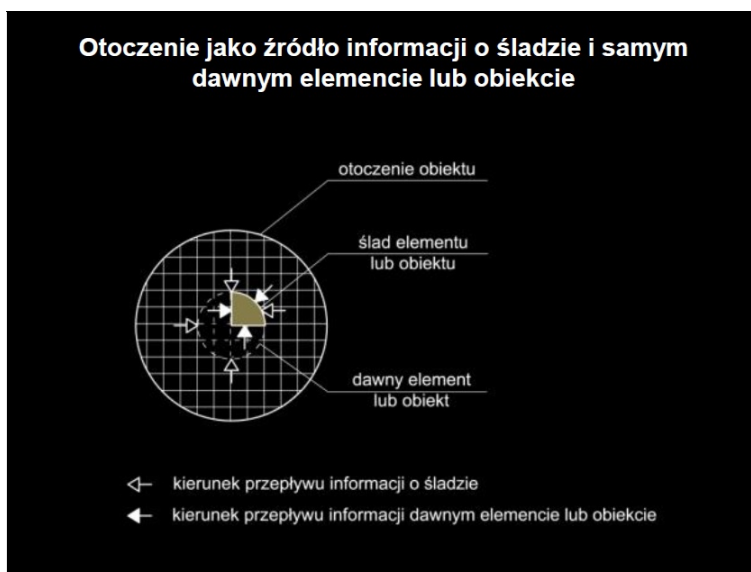
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 2. Model przedstawiający odniesienie dawnego elementu lub obiektu do śladu i otoczenia.

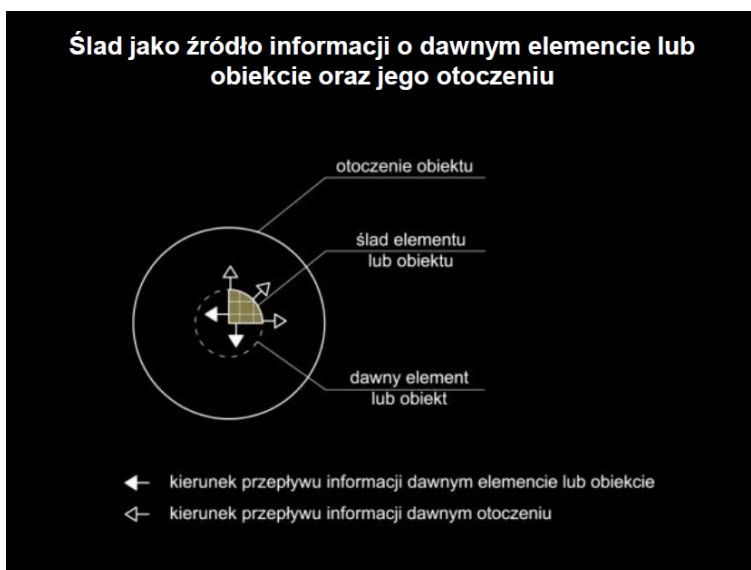
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 3. Otoczenie jako źródło informacji o śladzie i samym dawnym elemencie lub obiekcie.

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 4. Ślad jako źródło informacji o dawnym elemencie lub obiekcie oraz jego otoczeniu.

Źródło: opracowanie własne.

2. Badanie śladów w skali mikro

Wiele z elementów, które zajmowały szczególne miejsce w układach: przyrodniczym, funkcjonalnym i kompozycyjnym uległo tak wielkim przeistoczeniom, że obecnie odnajdujemy je w formie szczątkowej lub jedynie w postaci śladów (zobacz fotografię 1). Elementy lub nawet ich ślady zgodne z przyjętym celem są zachowane, pielęgnowane i konserwowane oraz w odpowiedni sposób eksponowane zachowując charakterystyczne, swoiste cechy rewaloryzowanego obiektu. Elementy niezgodne z celami są przeznaczone do usunięcia lub maskowane. Natomiast te, które nie wpływają na realizację celów pozostają lub giną.

Fotografia 1. Przykład śladów w skali mikro. Granica obiektu – siatka ogrodzeniowa wrosnięta w drzewo.

Fot. J. Wojtatowicz

W ramach prac terenowych wykonywane są różnego rodzaju pomiary i sondáže. Wykonywane są profile glebowe i przekopy, pomiary: stanu wody, gleby czy powietrza oraz ich analiza w ujęciu historycznym. Dużo uwagi poświęca się na wszelkiego rodzaju prace pomiarowe, inwentaryzacyjne i ewidencyjne zarówno roślin jak i elementów architektury ogrodowej. Szczególne miejsce zajmuje inwentaryzacja drzew, podczas której najczęściej dokonuje się pomiarów wysokości, zasięgu koron, obwodów pni, wieku i ocenia się stan zdrowotny. Określa się wiek drzew, licząc okółki gałęzi, słoje ściętych drzew,

wyjęte rdzenie ze świdra przyrostowego lub stosuje analizę pyłkową i metody wykopaliskowe (Majdecki 1993). Coraz częściej wykonuje się zdjęcia fitosocjologiczne a także spisy zwierząt i grzybów. Czasami wykonuje się szczegółowe pomiary i analizy elementów szczególnych (Wojtatowicz 2012) i ich otoczenia.

W ramach prac kameralnych zestawiane, analizowane i porównywane są wyniki badań terenowych dotyczących poszczególnych elementów czy ich śladów w odniesieniu do danych ze źródeł archiwalnych. Wyniki badań umożliwiają ochronę wybranych elementów. Porównanie śladów i materialnych części nieistniejących elementów pozwala na przybliżenie funkcji i formy pojedynczych drzew, układów roślinnych oraz innych komponentów przyrodniczych lub architektonicznych. Badanie poszczególnych elementów i śladów ma na celu opracowanie całościowego wizerunku obiektu, a niekiedy kilku jego odsłon w różnych przedziałach czasowych.

Przykład

Odnalezienie w materiałach źródłowych śladów obecności jednego elementu np. konia, czy krowy wskazuje na ukierunkowanie poszukiwań zabudowań gospodarczych. Z kolei odnalezienie śladów budynków takich, jak stajnie czy obory wskazuje na obecność dymówek (jaskółek), które w sezonie lęgowym lepiły tam gniazda i wychowywały potomstwo. Z pewnością najwięcej można było ich obserwować jak krążyły przed stajniami i oborami oraz w dawnych, rozległych, otwartych wnętrzach parkowych.

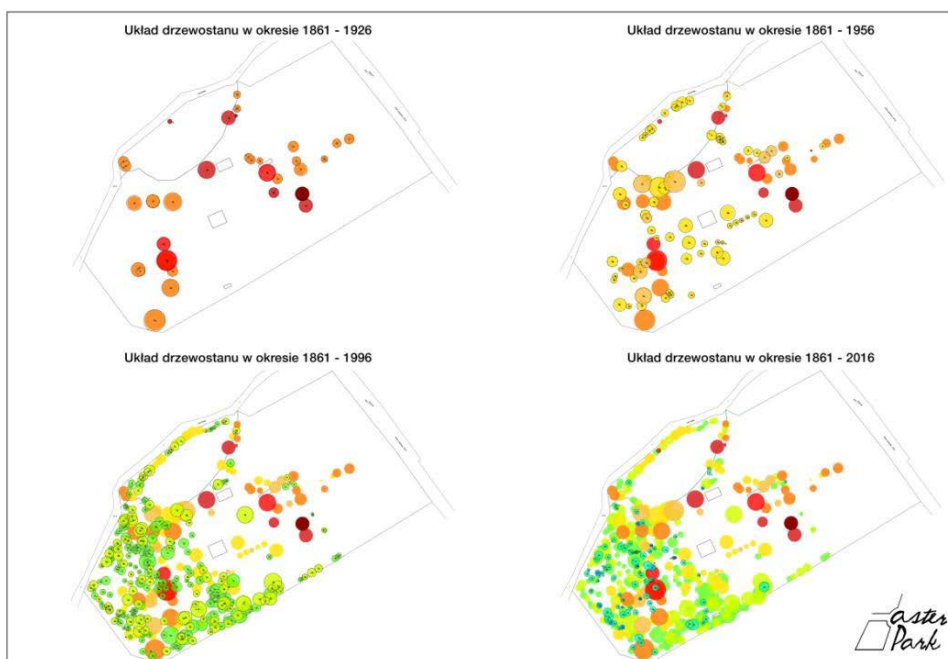
3. Badanie śladów w skali mezo

W typowych ogrodach i parkach dominują drzewostany i systemy komunikacyjne, dlatego one to właśnie powinny być analizowane w pierwszej kolejności w procesie odnajdywania dawnych śladów układu przestrzennego i kompozycyjnego. W obiektach o urozmaiconej rzeźbie terenu i znacznych powierzchniach wodnych także ich analizy powinny być przeprowadzane jako priorytetowe.

Odnalezione i opracowane badania elementów służą do zastosowania istniejących lub opracowania nowych metod, które to pozwolą na datowanie obiektu, rozmieszczenia elementów w układzie programowo-przestrzennym, jego nawarstwienia czasowe i przestrzenne np. metody: dendrochronologiczne (zobacz rysunek 5), przekopów terenowych, profili gruntowych, archeologiczno-stratygraficzne, porównawcze (Majdecki, 1993). Na szczególną uwagę zasługują obecnie badania archeologiczne, które pomimo, iż stosowane były już w XIX wieku (1870 r. Willa Hadriana w Tivoli) i na początku XX w. (1910–1923 w ogrodach Pompejów) (Morysiński, 2006), a w Polsce w drugiej połowie XX w. (1967–1968: Pałac Biskupi, dziś siedziba Muzeum Narodowego w Kielcach, Dwór w Mogilanach adaptowany na Dom Pracy Twórczej PAN, ogród klasztoru oo. Cystersów w Jędrzejowie), (Gromnicki, 2007) to ich rozwój nastąpił na pocz.

XXI w., kiedy to klasyczne metody archeologiczne wspomagane zostają nowymi metodami np. prospekcji geofizycznej gruntu. Jak podaje Brian Dix (2016) wykorzystując nowe narzędzia i techniki „w sprzyjających warunkach terenowych za pomocą pomiarów oporu elektrycznego gruntu, magnetometrii i georadaru wykrywano ślady znajdujących się pod powierzchnią ziemi ścieżek i rabat kwiatowych, lokalizowano mury graniczne ogrodów i elementy dekoracyjne, na przykład baseny fontann”. Jak dawniej, tak i obecnie w poszukiwaniu śladów w parkach duże znaczenie ma wykorzystanie metod kombinowanych przy pomocy różnego sprzętu w dostosowaniu do indywidualnych cech obiektu i aktualnych potrzeb. W ostatnich latach np. badania z zastosowaniem georadarów wspomagane są kamerami termowizyjnymi zamocowanymi na dronach, co ułatwia prace fotografii lotniczej i fotogrametrii. W rewaloryzacji obiektów architektury krajobrazu, a zwłaszcza historycznych ogrodów, badania z zastosowaniem różnych metod obejmują najczęściej działania w skali mezo, choć nie bez znaczenia są działania w skali mikro i makro. Pozwalają one utworzyć całościowe wizje obiektu w oparciu o pojedyncze elementy, jak i na podstawie rozległego obszaru ustalić miejsce i przebieg granic obiektów już nieistniejących.

Rysunek 5. Analiza układu przestrzennego drzewostanu parku w Piekartach na przestrzeni 150 lat.

Źródło: T. Wojtatowicz.

Wyniki różnych badań wykonanych przez specjalistów, pozwalają na opracowanie kompleksowej metody umożliwiającej określenie całościowej postaci obiektu, w tym w różnych przedziałach czasowych (Wojtatowicz, Ozimkowska 2009, 2016). W celu odtworzenia układu dawnego założenia ogrodowego, analizowane są ślady i elementy poprzez kryteria, które obecnie wykonywane są w standardowych opracowaniach. Kryteria te, jak podaje Longin Majdecki (1993) to: „kryteria układu przestrzennego funkcji i tworzywa, które były znane i uznane w czasie powstania parku” oraz „kryteria doboru przykładów porównawczych, według których powinny być: analogiczne rozwiązania z tego samego okresu, parki tego samego autora lub kręgu twórców albo podlegające temu samemu mecenasowi oraz parki tego samego regionu, obszaru lub położone w podobnych warunkach topograficznych”. Oceniane jest też otoczenie, które może podnosić lub deprecjonować walory elementu (Wojtatowicz 2012), co jest szczególnie widoczne przy analizie cech estetyczno-widokowych oraz powiązań przyrodniczych po dwóch stronach granicy (zobacz fotografię 2).

Fotografia 2. Przykład śladów w skali mezo. Fragment dawnego obiektu historycznego obecnie sąsiedztwo parku.

Źródło: Fot. J. Wojtatowicz.

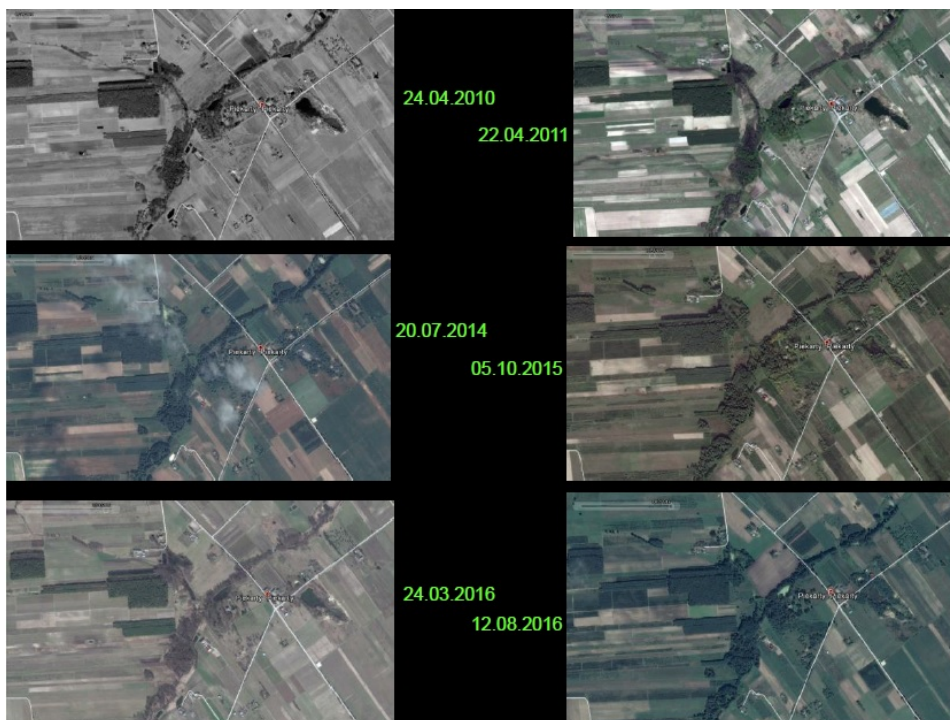
Przykład

Odtwarzanie składu gatunkowego roślin i zwierząt parku na podstawie istniejących dróg dojazdowych. Możemy wyobrazić sobie, że w przypadku używania wozów konnych, w terenie powstawały ślady kół i kopyt, a mocz i mierzwie wpływały na modyfikacje składu gatunkowego zwierząt i roślin. Obecność koni wpływała na przebywanie dzierlatek i wróbli na drogach dojazdowych, placach, podjazdach, a także przy stajniach. W koleinach, w miejscach pomiędzy wzruszaną ciągle przez kopyta i koła ziemią, rośliny nitrofilne o krótkim okresie wegetacji, znajdowały odpowiednie warunki do wzrostu i rozwoju. Dziś niektóre z nich można jeszcze odnaleźć, w otaczającym krajobrazie. Są to ślady, które mogą świadczyć o składzie gatunkowym roślin i zwierząt, który występował kiedyś także na terenie obserwowanego i badanego parku.

4. Badanie śladów w skali makro

Badania śladów na tym etapie prac odnoszą się przede wszystkim do szeroko pojmowanego krajobrazu, w tym do porównań pozwalających na wyróżnienie obiektu architektury krajobrazu w odniesieniu do innych obiektów tego samego lub innego rodzaju. Postrzeganie obiektu dokonuje się najczęściej poprzez pryzmat związków i zależności zachodzących w skali miejscowej, regionalnej i ponadregionalnej skupiając się w końcowym efekcie na znaczeniu obiektu w odniesieniu do rozważanej przestrzeni. Przestrzeni, w której znajduje się sieć składająca się z powiązanych ze sobą elementów liniowych, w tym: funkcjonalnych (np. drogi) i kompozycyjnych (np. osie widokowe) oraz przyrodniczych (np. zadrzewienia przydrożne, nadwodne) (zobacz fotografię 3).

Fotografia 3. Przykład śladów w skali makro. Wyszukiwanie śladów i powiązań elementów parku i otoczenia.

Źródło: Opracowanie L. Ozimkowska.

W opracowaniu przybliżonego wizerunku obiektu w badanych przedziałach czasowych, wykorzystywane są analizy porównawcze do obiektów znajdujących się w podobnej sytuacji, które w całości lub we fragmentach zachowały wyższą wartość (użytkową lub kompozycyjną).

Badania składników i cech krajobrazu wskazują na potencjalne zatarte ślady, które mogły także występować w parku, np. skład gatunkowy roślin w okolicznych zbiorowiskach leśnych, a zwłaszcza w rezerwach przyrody, użytkach ekologicznych czy zespołach przyrodniczo-krajobrazowych, prezentuje różne gatunki, z których wiele mogło występować w parku w różnych okresach. Podobne analogie dotyczą innych zbiorowisk naturalnych, półnaturalnych i antropogenicznych (np. roślinność wodna, przywodna, łąkowa, muraw, pastwisk, pól, ogrodów, terenów zdegradowanych).

Posiadając niepełne wiadomości o sposobie użytkowania terenu można próbować uzupełnić, a nawet odtworzyć brakujące elementy obiektu. Często fragmenty elementu lub wzmianki o jego cechach umożliwiają odtworzenie nie tylko pojedynczego ogniwa ale całego łańcucha składającego się z powiązanych

ze sobą elementów żywych i nieożywionych. Każde odkryte ogniwo stanowi podstawę do odkrywania kolejnych ogniw łańcucha. Ułożenie i scharakteryzowanie takich łańcuchów pozwala na odtwarzanie sieci zależności kompozycyjnych, funkcjonalnych, programowych, przyrodniczych i innych tworzących całościowy obraz parku. Poniżej przytoczono przykład, w którym na podstawie danych o jednym elemencie lub śladzie można określać istnienie innych pojedynczych ogniw a nawet całych łańcuchów.

Przykład

Sieć powiązań między zabytkowymi założeniami tarasu górnego i dolnego po lewej stronie Wisły w Warszawie wyrażała się dalekimi osiami widokowymi, które wiązały obiekty ze sobą. Wpływały one także na wewnętrzne rozplanowanie i powiązania kompozycyjne poszczególnych obiektów, jak analizował to Majdecki, a podkreślił Ciołek w przedmowie do artykułu (Majdecki 1965).

Powiązania komunikacyjne pomiędzy obiektami, które powstawały w różnym czasie wpływały na kształtowanie wnętrza ogrodowych i parkowych przy wjeździe, a także samych podjazdów. Transport konny sprzyjał przemieszczaniu się nasion i zarodników roślin między obiektami. Duży wpływ na obecność w parkach tych samych spontanicznych gatunków fauny i flory miały łączące je aleje, a niekiedy kanały i rzeki. Za konkretnym gatunkiem drzewa alejowego wędrowały związane z nim gatunki roślin, zwierząt i grzybów. Dziś, gdy wiele obiektów zostało przedzielonych zwartą zabudową lub innymi barierami architektonicznymi, a w ubogim przyrodniczo parku brak jest wielu gatunków, śladów ich dawnej obecności możemy szukać w innych parkach i ich otoczeniu, które kiedyś stanowiły ściśle powiązany ze sobą układ.

Wnioski

Z przeprowadzonych badań literatury oraz własnych doświadczeń dotyczących rewaloryzacji parków zabytkowych jak i projektowania terenów wokół obiektów chronionych stwierdzono konieczność prowadzenia dalszych badań metodologicznych w odniesieniu do projektowania na terenach parków historycznych. Z przeglądu wynika, że niedostrzegany jest problem występowania fauny i runa parkowego, a zwłaszcza powiązań w skali miejscowej i regionalnej. Wykonywane niekiedy spisy ptaków czy innych zwierząt żyjących w parku, traktowane są marginalnie i posiadają charakter załącznikowy. Wskazane byłoby potraktowanie zwierząt jako istotnego składnika rewaloryzowanego parku. Wiele ze zwierząt posiada dużą wartość z punktu widzenia ochrony przyrody oraz dla wypoczywających. Uznając jako funkcje priorytetowe ochronę zabytku i potrzeby wypoczywających należałoby zapoznać się z wymaganiami ważnych gatunków i uwzględnić ich wymagania w projektach parków i ich otoczenia.

W analizach przedprojektowych do rewaloryzacji zabytkowych założeń ogrodowo-parkowych zawsze brane są pod uwagę ślady materialne i niemater-

rialne elementów badanych w różnych skalach, ich zespołów jak i całych zespołów. Odczytane ślady wykorzystywane są do określenia funkcji, jakie pełnił obiekt w różnych przedziałach czasowych w procesie jego rozwoju. Istnieje silny związek pomiędzy stopniem zachowania obiektu a decyzjami odnośnie kierunków i sposobów jego rewaloryzacji. Stwierdzono, brak zgodności stanu wielu elementów i obiektów objętych ochroną prawną lub posiadających wysoką wartość kulturową i przyrodniczą z pierwotnymi celami dla których zostały utworzone, wymaganiami współczesnych potrzeb oraz przepisami prawnymi.

W analizowanych pracach zwykle prowadzone są badania w różnych skalach w odniesieniu do różnych przestrzeni i różnych przedziałów badań. Działania takie utrudniają prowadzenie porównań na większą skalę. Aby analizy przyrodnicze miały bardziej oczywiste przełożenie na decyzje projektowe oraz wytyczne do kształtowania obiektu w przyszłości, należałoby analizować parki historyczne stosując procedury uporządkowane np. według przedziałów przestrzennych, w których struktura parku zmieniała się znacząco. W każdym z tych przedziałów zarejestrowane byłyby elementy i ślady adekwatne do analizowanej skali. Elementy i ślady powinny być rozpatrywane w skali mikro, mezo i makro.

Z badań wynika, że fragmenty struktury pierwotnej zawierającej ślady układu funkcjonalnego i kompozycyjnego ogrodu, jak i pojedyncze elementy i ich pozostałości, które przetrwały do dzisiejszych czasów posiadają najczęściej wysoką wartość przyrodniczo-kulturową.

Bibliografia

1. Dymek A., *Problemy rozpoznawania zabytkowych parków na terenie Warszawy oraz przygotowania zaleceń konserwatorskich na przykładzie Ogrodu Krasińskich*. „Mazowsze Studia Regionalne”, nr 7 Warszawa 2011, s. 149–162.
2. Dix B., *Wykorzystanie archeologii w konserwacji zabytkowych parków i ogrodów*. „Ochrona zabytków”, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 1/2016, s. 93–103.
3. Gromnicki J., *Jeszcze o badaniach ogrodów i parków zabytkowych z zastosowaniem metody archeologicznej*. „Wiadomości konserwatorskie” 22/200, s. 39–467.
4. Majdecki L., *Gucin-Gaj. Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego* „Rejestr Ogrodów Polskich”, 1965, zeszyt 4.
5. Ozimkowska L., Wojtatowicz J., *Zespół dworsko – parkowy „Willa Mindic” jako szczególny element w krajobrazie i przemiany jego struktury jako znaki*

- czasu. „Mazowsze Studia Regionalne”, Nr 18: 49–69. Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie. 2016. Warszawa.
6. Morysiński T. *Archeologia w procesie rewaloryzacji ogrodów. Trudne początki*, „Wiadomości Konserwatorskie”, Warszawa 19/2006, s. 30–37.
 7. Ozimkowska L., Wojtatowicz J. *Projekt koncepcyjny wraz z projektem zagospodarowania terenu zabytkowego parku w Piekartach*, Wołomin 2017.
 8. Różańska A. *Parki Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta*, „Wartość krajobrazu kulturowego Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta”, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004, s. 82–174.
 9. Sikora D. *Park, ogród i krajobraz – problemy ich konserwacji i rewaloryzacji „Zielone światy”* Rylke J, Kaczyńska M., Sikora D. (red.), Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008, s. 17–24.
 10. Stępka B. *Ocena stanu przetrwania na ziemiach polskich wybranych założeń ogrodowych zaprojektowanych w XIX wieku przez Petera Josepha Lennego* „Przyroda i miasto” T. VIII, Rylke J. (red.), Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2006, s. 51–63.
 11. Szafrąńska M. *O związkach teorii konserwacji ogrodów z pewnymi myślami naszych czasów* „Hortus Vitae”, A. Sulimierska (red.), „Hortus Vitae, Księga pamiątkowa dedykowana Andrzejowi Michałowskiemu”, Warszawa 2001, s. 263–266.
 12. Wojtatowicz J., Ozimkowska L. *Krajobraz dziedziczny* „Problemy współczesnej architektury i budownictwa”. Materiały II Krajowej Konferencji ARCHBUD 2009, BEL Studio, Warszawa, 2009, s. 300–308.
 13. Wojtatowicz J. *Particular element and detail In landscape architecture. Element szczególnie i detal w architekturze krajobrazu* „A Special Element in its Surroundings”, OW WSEiZ, Warsaw, 2012, s: 11–26.

Streszczenie

W ramach prac przedprojektowych w architekturze krajobrazu analizuje się wszelkie możliwe do odczytania ślady przyrodnicze i kulturowe. Wśród przyrodniczych zwraca się uwagę na składniki i cechy krajobrazu, wśród kulturowych poszukuje się śladów historii – elementów wprowadzonych przez człowieka, poprzez badania stosowane w różnych dziedzinach jak np. archeologiczne i inne, specjalnie opracowane dla potrzeb rewaloryzacji zabytkowych założeń ogrodowych, a także wykonanie kwerendy w zasobach archiwum i bibliotek. Ślady odcisnięte piętnem czasu w terenie badane mogą być w trzech kategoriach: w skali mikro, mezo i makro. Skala mikro dotyczy śladów znajdujących się w granicach samego obiektu. Ślady w skali mezo mówią nam o obiekcie jako całości także w kontekście związków i zależnościach z otocze-

niem, a ślady makro odwołują się do szerokiego zakresu powiązań w krajobrazie. We wszystkich tych kategoriach ślady rozpatrywane mogą być zarówno w odniesieniu do powiązań materialnych i niematerialnych w skali przestrzennej jak i czasowej.

Summary

Feasibility analyses for landscaping projects encompass the assessment of all legible traces of the natural and cultural worlds. Natural traces that should be considered include landscape features and components. Cultural traces are historical vestiges, i.e. man-made elements to be searched for with the help of tools developed either for study fields such as archaeology or specifically for the restoration of historic garden complexes, as well as by doing archive and library research. On-site historical traces may be examined at the micro, mezo and macro levels. The micro level is limited to the traces that can be found exclusively within the complex. The mezo level concerns the complex as an entity and the correlations and dependencies between the site and its surroundings. The macro level involves a wide range of landscape interrelationships. Within all these categories, the traces may be discussed in terms of material and immaterial connections in both time and space.

Informacje o autorach

dr inż. Lidia Ozimkowska
Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania w Warszawie
Wydział Architektury
l.ozimkowska@gmail.com

doc. dr inż. Jerzy Wojtatowicz
Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania w Warszawie
Wydział Architektury
jerzy.wojtatowicz@gmail.com